

'Het einde van het lager technisch onderwijs en de VBA' kwam langzaam in zicht (VBA staat voor Vereniging beroepsonderwijs Amsterdam). In de jaren tachtig was de officiële ideologie van het ministerie juist weer deregulering en verzelfstandiging, wat uiteindelijk leidde tot een reeks fusies, waarna de VBA niet langer bevoegd gezag had.

In het besluit geeft de auteur naast de invloed van de overheid nog andere oorzaken van de teloorgang aan, zoals de verminderde behoefte aan industriearbeiders in Nederland vanwege de tendens om de productie naar lage-lonenlanden te verplaatsen. Ook stelt ze dat de nadruk op algemene vorming ten koste van specialisatie niet alleen afkomstig was van het ministerie. De gedachte erachter werd door veel instanties en vakorganisaties gedeeld. Bovendien werden niet alleen de VBA, maar ook de andere lts'en er het slachtoffer van. Deze en andere nuanceringen in het verhaal komen in het besluit wel wat laat. Het boek had evenwichtiger kunnen zijn, als deze nuances tussen de beleidskronkels van de overheid en de naamsveranderingen van de scholen waren vervlochten. Voor een onpartijdig verhaal moet men niet bij Van Baarsel zijn, maar door de soms scherpe oordelen is het in eerste instantie taaie onderwerp wel prettig verwoord.

Het boekje is voorzien van een notenapparaat en een lijst met belangrijke data. Achterin zit als losse bijlage een publicatie, die eerder ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de Maatschappij in 1979 was verschenen.

Lianne Damen

J. Smelik, *Een in lieden leven. Het stichtelijk lied bij Nederlandse protestanten tussen 1866 en 1938* (Dissertatie Groningen 1997, Nederlandse cultuur in Europese context. Monografieën en studies IX. IJkpunt 1900; Den Haag: Sdu uitgevers, 1997, xii + 516 blz., f49,50, ISBN 90 12 08517 9).

De dissertatie waarop Jan Smelik eind 1997 aan de Rijksuniversiteit te Groningen promoveerde is als deel 9 opgenomen in de reeks 'Nederlandse cultuur in Europese context'. Deze reeks verschijnt in het kader van het door NWO mogelijk gemaakte, gelijknamige prioriteitsprogramma, waarin vanuit verschillende cultuurwetenschappelijke disciplines onderzoek wordt verricht naar de plaats en de functie van de Nederlandse cultuur in internationaal, met name Europees verband. Het totale onderzoek concentreert zich op vier ijkpunten: de jaren rond 1650, 1800, 1900 en 1950-1970. In het voorwoord van Jan Bank en Maarten van Buuren — waarin de subtitel van het boek overigens merkwaardigerwijs foutief wordt weergegeven door de toevoeging 'Een onderzoek naar ...' — wordt de dubbele doelstelling van het onderhavige onderzoek omschreven. Deze omvat enerzijds het bieden van inzicht in de religieuze beleving van een reformatorische stroming die rond de eeuwwisseling een turbulente periode in het kerkelijk leven doormaakte; anderzijds 'de deelstudie van een [sic] protestantse kerkmuziek'.

In de inleiding van zijn boek geeft de auteur — nadat hij onder meer in het kort de kaart van protestants Nederland in de loop van de negentiende eeuw heeft geschetst, de disciplinaire situering van zijn studie ter sprake heeft gebracht en de periodisering van het onderzoek alsmede het voorafgaand onderzoek door anderen heeft aangegeven — de drie invalshoeken aan van waaruit hij de protestantse, niet-liturgische liedcultuur wil bestuderen. Kort samengevat betreft het hier de verzuiling (waarmee het gegeven wordt bedoeld dat ideologische groeperingen allerlei activiteiten binnen eigen kring verrichten en ten behoeve daarvan organisaties oprichten), de herkomst, ontwikkeling en verspreiding van het protestantse liedrepertoire en tot slot de overdracht van normen en waarden via de liedcultuur.

Uitgaand van de genoemde drie invalshoeken heeft de auteur zijn boek verdeeld in vijf hoofdstukken, elk voorzien van een ruim aantal paragrafen en subparagrafen. Hoofdstuk 1, 'Muziekvisie, beschaving & verzuiling' is een algemene beschouwing, waarin wordt ingegaan op de visie die de protestanten op muziek in het algemeen en het lied in het bijzonder hadden. Daarbij komt onder meer aan de orde welke functies aan het stichtelijk lied werden toegekend. In hoofdstuk 2, 'Het kerklied en de niet-liturgische liedcultuur', wordt stilgestaan bij de plaats die liederen uit liedbundels in de protestantse niet-liturgische liedcultuur innamen, waarbij de auteur zich concentreert op de Psalmberijming 1773, de Evangelische Gezangen en de Vervolgbundel; voorts wordt de invloed van de niet-liturgische liedcultuur op liturgische liedbundels, met name op de gereformeerde Eenige Gezangen uit 1933 en de hervormde Bundel 1938 nagegaan. Hoofdstuk 3, 'Nationale en internationale aspecten' brengt het Nederlands 'cultureel nationalisme' uit de negentiende eeuw ter sprake; daarna wordt onderzocht welke taalgieden een noemenswaardige bijdrage aan het protestantse liedrepertoire hebben bijgedragen. In hoofdstuk 4, 'Het lied en de uitwendige zending', en hoofdstuk 5, 'Het lied en de inwendige zending', wordt onderzoek gedaan naar onder meer het corpus liedboeken dat speciaal ten behoeve van de betreffende vorm van zending werd uitgegeven, het repertoire dat bij voorkeur werd gezongen alsmede de functie en het gebruik van dat repertoire bij de desbetreffende vorm van zending. In een zesde hoofdstuk, 'Balans', vat de auteur de belangrijkste conclusies uit de voorafgaande vijf hoofdstukken samen en voorziet deze van commentaar. Drie bijlagen, registers van persoonsnamen en liederen alsmede een overzicht van archivalia, bronnen en literatuur completeren deze monografie, welke is voorzien van een samenvatting in het Duits.

Naar het stichtelijk lied bij het Nederlandse protestantse volksdeel omstreeks 1900 was, voordat Smelik dit thema ter hand nam, nauwelijks onderzoek gedaan. Daarmee is duidelijk dat de auteur met deze dissertatie, die werd begeleid door J. R. Luth en waarbij G. J. Schutte en J. Roldanus als promotores optraden, een leemte in de beschrijving van de Nederlandse cultuurgeschiedenis opvult. Wanneer de door J. P. J. Wierts (componist van het kinderlied 'Onder moeders paraplu') in 1915 geventileerde opvatting 'Wie een volk in het hart wil zien, moet zijn lied kennen' waarheid bevat en men hierbij bedenkt dat protestanten omstreeks 1900 de meerderheid van de Nederlandse bevolking uitmaakten, lijkt het bestuderen van een liedcultuur als degene die het onderwerp van deze dissertatie vormt een zinvolle bezigheid. Inherent aan het onderwerp is het gebruik van termen die in de wetenschappelijke literatuur in het algemeen niet altijd exact dezelfde betekenis hebben: termen als 'geestelijk lied', 'stichtelijk lied', 'kerk-lied', 'gezag' en 'lied' worden per studie soms geheel, gedeeltelijk dan wel in het geheel niet als equivalent van een van de andere termen gebruikt. Terecht legt Smelik rekenschap af van zijn eigen gebruik van deze termen, al is zijn omschrijving van de term lied in de musicologische zin daarvan — Smelik heeft, evenals de recensent, een musicologische achtergrond — met zijn opmerking 'in de muziekwetenschap staat 'lied' voor een bepaald soort vocaal werk' (21) wel wat erg algemeen en juist niet erg muziekwetenschappelijk van aard.

De thematiek van de studie is op logische en overzichtelijke wijze verdeeld en geordend. Een waardevolle bijdrage met betrekking tot onze kennis van buitenlandse invloeden op het Nederlandse lied wordt gevormd door hoofdstuk 3 (zie boven), waarvan de inhoud wel bij uitstek aansluit op het NWO-prioriteitsprogramma 'Nederlandse cultuur in Europese context'.

Smelik heeft de titels gevonden van zo'n 380 protestantse liedbundels met stichtelijke liederen die tussen 1866 en 1938 werden uitgegeven. Circa 270 bundels heeft hij kunnen raadplegen; van de overige heeft hij geen exemplaar kunnen terugvinden. Het corpus van ongeveer 22.500 liederen uit de genoemde 270 bundels vormt de voornaamste bron van zijn studie. Hiermee wordt duidelijk dat de auteur er in is geslaagd, een belangrijk deel van een gebied, dat

tot nu toe als een *terra incognita* op de hymnologische landkaart gold, in kaart te brengen. Te denken geeft daarbij het feit dat de talrijke opsplitsingen die kenmerkend waren voor de protestantse zuil in de beschreven periode zich nauwelijks naar de protestantse liedcultuur vertaalden: hoewel theologen elkaar bestreden, werden binnen de verschillende denominaties door de geloven thuis veelal dezelfde liederen gezongen. Daarmee wordt duidelijk hoezeer de titel van deze studie op zijn plaats is: Eén in lied en leven.

Het is spijtig te moeten constateren dat bij het zetten van deze studie nogal wat is misgegaan (reeds de titel van de reeks op pagina ii — 'Nederlandse cultuur in Europes [sic] context' — geeft daarvan blijk); daarmee is de auteur, die erin is geslaagd een helder licht te werpen op een doorgaans als 'vervalperiode' omschreven gebied uit de geschiedenis der hymnologie, geen recht gedaan.

Albert Clement

I. de Wilde, *Nieuwe deelgenoten in de wetenschap. Vrouwelijke studenten en docenten aan de Rijksuniversiteit Groningen 1871-1919* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1998; Groninger historische reeks XVIII; Assen: Van Gorcum, 1998, 374 blz., f49,50, ISBN 90 232 3369 7).

Tussen 1871 en 1920 was het aan de Rijksuniversiteit Groningen voor vrouwen goed toeven, is na lezing van dit informatieve en vlot geschreven proefschrift de conclusie. Inge de Wilde, zelf verbonden aan de dienst Onderwijs, onderzoek en planning van deze universiteit, onderbouwt die stelling met een aantal argumenten. Om te beginnen werd Aletta Jacobs, die als Nederlands' eerste vrouwelijke student veel weerstand had kunnen verwachten, op de RUG zonder enig probleem geaccepteerd. De Wilde schrijft die welwillende houding van de universitaire gemeenschap toe aan een emancipatorische traditie waarvan ze het spoor terug volgt tot de Franse tijd. De hoogleraar F. A. van der Marck bijvoorbeeld publiceerde in 1798 een pleidooi voor gelijke rechten van vrouwen, met inbegrip van die op hoger onderwijs. Voor de eerste helft van de negentiende eeuw noemt zij hoogleraren als Th. van Swinderen, die vrouwen toeliet tot zijn natuurkundelessen, en P. Hofstede de Groot die hen stimuleerde tot filantropisch werk.

Ook na de eeuwwisseling bleven de Groninger hoogleraren trouw aan hun emancipatorische principes. Zo speelde de beroemde hoogleraar G. Heymans een matigende rol bij een na 1910 fel opblaiende discussie over de 'vrouwenstudie'. Terwijl veel binnen- en buitenlandse wetenschappers zich in die jaren uitgesproken negatief uitlieten over de studiec capaciteiten van vrouwen, vertolkt Heymans in zijn *Psychologie der vrouwen* een genuanceerd standpunt. Dat droeg ertoe bij dat er op de Groningse universiteit niet badinerend over 'de vrouw en de studie' werd gesproken, aldus De Wilde.

Een tweede argument voor het vrouwvriendelijke klimaat in Groningen ontleent De Wilde aan de aantallen ingeschreven studenten. Tussen 1880 en 1915 werden op de RuG relatief de meeste vrouwen ingeschreven. In het peiljaar 1914/1915 bijvoorbeeld maakten zij 28% van de totale studentenpopulatie uit, terwijl die percentages voor Leiden, Utrecht en Amsterdam respectievelijk 18, 23 en 22 bedroegen. Dat kwam vooral door het uitgebreide studie-aanbod. Nergens anders dan in Groningen konden studenten tussen 1878 en 1912 universitaire colleges in de moderne talen volgen, al waren het wel tweederangsstudies omdat er tot 1921 geen academische graden aan waren verbonden. Studenten maakten vooral van het onderwijs gebruik ter voorbereiding op de examens voor een lesbevoegdheid in het middelbaar onderwijs